

Inleiding

Deze CIROC-nieuwsbrief verschijnt aan de vooravond van het CIROC-seminar over mensenhandel en de informele economie. Volop redenen om in deze nieuwsbrief hier ruimschoots aandacht aan te besteden. Hans Nelen doet verslag van een recente literatuurstudie naar de meest geschikte wijzen waarop toekomstig empirisch onderzoek kan worden verricht naar de werking en impact van antiterrorisme maatregelen. Fiore Geelhoed bespreekt een recent IMES-onderzoek (UvA) naar de aard, omvang en dreiging van Salafisme in Nederland. De onderzoekers constateren dat belangrijke stromingen binnen het Salafisme in Nederland minder als een bedreiging voor de rechtsorde en meer als een reguliere islamitische stroming gezien moet worden. Richard Staring gaat in op recent gepubliceerd onderzoek op het terrein van (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen in relatie tot mensenhandel. Warner ten Kate en Sjarai Lestrade nemen vast een voorschot op hun presentatie tijdens het seminar over mensenhandel en de informele economie door in te gaan op de strafbaarstelling van ‘overige uitbuiting’ binnen mensenhandel. Marit Scheepmaker blikt vooruit op het komende themanummer van *Justitiële Verkenningen* over ‘informele economie, uitbuiting en illegaliteit’. In de ontvangsthalm van de Sweelinczaal liggen formulieren waarop u uw naam en adres kunt invullen en waarmee u een exemplaar van dit themanummer, zodra het is uitgekomen, gratis thuisgestuurd kunt krijgen. Tot slot is er een verslag van een interview met Edward Kleemans, één van de belangrijke krachten achter CIROC, die sinds juni 2009 de leerstoel Zware Criminaliteit en Rechtshandhaving aan de Vrije Universiteit Amsterdam bekleedt. Hij hield 1 oktober jl. zijn oratie met de opmerkelijke titel ‘Georganiseerde misdaad en de zichtbare hand’ waarin er veel aandacht was voor georganiseerde misdaad en de betekenis van sociale netwerken. Verder treft u zoals gebruikelijk enkele signaleringen aan van recente literatuur op het terrein van de georganiseerde misdaad en een overzicht van de komende CIROC-studiedagen.

Richard Staring

Analyse

Antiterrorisme en evaluatieonderzoek

Prof. dr. mr. Hans Nelen (Universiteit Maastricht)

Het evalueren van beleid heeft een hoge vlucht genomen. Op allerhande beleidsterreinen vindt evaluatieonderzoek plaats. Ook ten aanzien van het in Nederland ontwikkelde en uitgevoerde antiterrorismebeleid komt steeds vaker de vraag welke inspanningen op dit terrein geleverd worden en wat de resultaten zijn van die inspanningen. Om in die vraag te voorzien is het niet alleen noodzakelijk om methodisch verantwoord evaluatieonderzoek te (laten) verrichten maar ook om evaluatiebeleid te ontwikkelen, teneinde enige samenhang tussen de diverse evaluatie-inspanningen aan te brengen. Het gegeven dat het Nederlandse antiterrorismebeleid niet alleen complex maar ook meervormig is – antiterrorismemaatregelen hebben betrekking op concrete interventies, projectmatige activiteiten maar ook op omvangrijke institutionele processen en voorzieningen – maakt de behoefte aan overkoepelend evaluatiebeleid alleen maar sterker.

In een recent verschenen rapport van de hand van Nelen, Leeuw en Bogaerts (2010) worden de bevindingen gepresenteerd van een literatuurstudie naar de meest geschikte wijzen waarop in de toekomst empirisch onderzoek kan worden verricht naar de werking en impact van antiterroristische maatregelen. Met het oog op de ontwikkeling van een evaluatiebeleid is ook aandacht besteed aan de ontwikkeling van een overkoepelend *evaluatie-framework*. Met behulp van dit framework is de wens om te komen tot een integrale evaluatie van antiterrorismemaatregelen nader ingevuld en kunnen de resultaten

Inhoudsopgave

- ◆ Inleiding
- ◆ Analyse
  - Anti-terrorisme en evaluatieonderzoek
  - Salafisme in Nederland: aard, omvang en dreiging
  - Illegaliteit, jongeren en mensenhandel
  - De strafbaarstelling van ‘overige uitbuiting’ binnen mensenhandel
  - Informele economie, uitbuiting en illegaliteit
  - Leerstoel Zware Criminaliteit en Rechtshandhaving VU: prof. dr. E.R. Kleemans over georganiseerde misdaad en de zichtbare hand
- ◆ Signaleringen
- ◆ CIROC-studiedagen

van evaluatieonderzoek beter worden benut. Het rapport is zo opgebouwd, dat allereerst de verschillende elementen van het *framework* zijn toegelicht; vervolgens zijn de inzichten toegepast op drie relevante beleidsterreinen in de sfeer van terrorismebestrijding, te weten: wetgeving, voorlichting en radicalisering.

Aard en omvang van het verrichte evaluatieonderzoek

In schril contrast met het grote aantal publicaties over de aard en achtergronden van het hedendaagse terrorisme en de maatregelen die daartegen getroffen worden staat, zowel nationaal als internationaal, het geringe aantal wetenschappelijke publicaties over de effecten die deze maatregelen sorteren. Binnen deze groep zijn evaluaties van wetgeving oververtegenwoordigd. De nadruk ligt in de regel op een beschrijving en analyse van de implementatie en de uitvoering van de genomen maatregelen. Slechts in een enkel geval wordt geprobeerd de beleidstheorie achter de maatregelen bloot te leggen en kritisch tegen het licht te houden. Ook aan het meten van de effectiviteit van antiterrorismemaatregelen komen slechts weinig onderzoekers toe. Het laatste is om een aantal redenen ook een bijzonder complexe aangelegenheid. In de eerste plaats is het fenomeen terrorisme nogal ongreepbaar. Bij gebrek aan een eenduidige definitie is niet altijd duidelijk welke ‘vijand’ precies bestreden moet worden en van welke instelling welke bijdrage precies verwacht mag worden. De definitiekwestie werkt ook door bij het bepalen van de succesmaat. In zekere zin bepalen de bestrijders van terrorisme door hun bestempeling van het probleem zelf wat wel of niet een succes is en hoe hoog zij de lat voor zichzelf leggen.

Ongeacht de definitie die wordt gehanteerd, proberen de bij terrorisme betrokken actoren hun daden, of in elke geval het illegale karakter hiervan, per definitie te verbergen of te verhullen. Daarnaast vertroebelen de aard van de organisatiegraad – fluïde, veelal horizontaal georganiseerde netwerken – en de snel wisselende risicoprofielen van potentiële terroristen een helder beeld van de dadergroep. Dit is een tweede belangrijke complicatie voor de opzet en uitvoering van evaluatieonderzoek op dit terrein. Vanwege het gebrek aan zichtbaarheid van het probleem en de daarbij betrokken actoren is het moeilijk om met behulp van een evaluatiestudie de effecten van beleidsmaatregelen te leren kennen. Daar komt bij dat vele antiterrorismemaatregelen gericht zijn op het beïnvloeden van de sociale context en op preventie. Een complicerende factor bij het meten van effecten van preventieve maatregelen is dat het vrijwel onmogelijk is om te bepalen of als gevolg van deze maatregelen *voorkomen* is dat een als kwalijk aangeduid verschijnsel zich manifesteert of is gaan manifesteren. Hier speelt ook in belangrijke mate de causaliteitsvraag: indien er al veranderingen in aard en omvang van terrorisme zouden kunnen worden vastgesteld, dan is nog steeds ongewis of deze veranderingen aan de

maatregelen die voorwerp zijn van evaluatie kunnen worden toegeschreven. Tegelijk met het pakket beleidsmaatregelen spelen diverse andere maatschappelijke omstandigheden en factoren in op het te bestrijden fenomeen en in de regel is niet eenduidig vast te stellen welke omstandigheid wat veroorzaakt. De boodschap van de auteurs is evenwel niet dat het antiterrorismebeleid zich niet goed zou lenen voor evaluatiestudies. Er bestaat een scala aan preventieve en repressieve maatregelen en interventies waarin onderzoekers wel degelijk hun tanden kunnen zetten. Het gevarieerde en complexe karakter van het antiterrorisme beleid brengt met zich mee dat evalueren geen confectiewerk is maar maatwerk. Het is een illusie om te veronderstellen dat met behulp van één type evaluatieonderzoek alle facetten van antiterrorisemaatregelen inzichtelijk kunnen worden gemaakt. Deze vaststelling ligt aan de basis van het in het rapport ontvouwde evaluatieframework.

Het evaluatieframework

Het framework omvat aspecten die van belang zijn bij het programmeren, voorbereiden, uitvoeren en het benutten van evaluatieonderzoek.

De eerste drie aspecten hebben betrekking op de programmering van onderzoek en benadrukken het belang van een goede inventarisatie van de evaluatiebehoefte en de mogelijkheden (en onmogelijkheden) om diverse interventies in samenhang te bestuderen. Uit de toepassing van het framework op de drie genoemde deelterreinen blijkt dat op sommige terreinen (wetgeving, voorlichting) al meer aanzetten zijn gedaan in de sfeer van evaluatie dan op andere deelgebieden (radicalisering). De onderzoekers bevelen aan om juist op de meer onontgonnen terreinen de komende tijd meer evaluatieinspanningen in gang te zetten.

Uit het framework zijn ook richtlijnen en criteria af te leiden waarmee bij het verrichten van evaluaties rekening gehouden moet worden. De methodologische criteria waar dergelijk onderzoek aan moet voldoen verschillen per soort onderzoek en zijn afhankelijk van het te evalueren beleid, de vragen die moeten worden beantwoord, de beschikbaarheid van relevante data en andere specifieke condities. In het rapport passeren diverse methoden en grondvormen van onderzoek de revue. Duidelijk wordt gemaakt dat het niet verstandig is om een rangorde tussen verschillende soorten evaluatieonderzoek aan te brengen in termen van betrouwbaarheid en validiteit. Bij effectmetingen is het in ieder geval zaak om de mechanismen bloot te leggen die de interventie geacht wordt in werking te stellen, zodat op zijn minst een uitspraak kan worden gedaan over de mate waarin de interventie theoretisch gefundeerd is. Daarnaast laat dit onderzoek zien (bijvoorbeeld in het deelonderzoek naar voorlichting) dat het zinvol kan zijn om voor de beantwoording van bepaalde terrorismegerelateerde vragen een uitstapje te maken naar een ander beleidsveld, waar deze vragen eerder in een evaluatieonderzoek aan bod zijn geweest.

Tot slot wordt in het rapport benadrukt hoe belangrijk het is – voor zowel de NCTb als andere spelers die bij evaluaties betrokken zijn – om de leerervaringen die tijdens de evaluatie zijn opgedaan, op een systematische wijze vast te leggen. De inzichten uit evaluaties zouden in ‘kennisschatkamers’ moeten worden opgeslagen, waarbij de deur tot die schatkamer wijd open staat.

Nelen, H., Leeuw, F. & Bogaerts, S. (2010). *Antiterrorismebeleid en evaluatieonderzoek; framework, toepassingen en voorbeelden*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Salafisme in Nederland: aard, omvang en dreiging

Fiore Geelhoed (Criminologie, EUR)

Sinds de moord op Theo van Gogh in 2004 hebben meerdere publicaties over de dreiging van de radicale islam in Nederland het licht gezien. Zowel in wetenschappelijk onderzoek als bij de AIVD heeft de grote nadruk daarbij gelegen op de dreiging die van het salafisme uitgaat. Eerdere publicaties richtten de aandacht vooral op de opkomst en betekenis van het zogenaamde (jihadistisch) salafistische gedachtegoed (m.n. Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Slooman & Tillie, 2006; AIVD, 2007; maar ook De Koning, 2008). Latere rapporten wijzen in toenemende mate op de nuances in attitudes binnen salafistische kringen (bijv. Balogh, Siesling, Jacobs & Moors, 2009; Moors & Jacobs, 2009). Parallel aan die recente rapporten heeft de AIVD het dreigingsbeeld bijgesteld ten aanzien van de vier grote salafistische centra (de El-Tawheed moskee in Amsterdam, de As-Soennah moskee in Den Haag, de Al-Fourkaan moskee in Eindhoven en de Islamitische Stichting voor

Opvoeding en Overdracht van Kennis in Tilburg): deze centra wijzen geweld formeel af (AIVD, 2009). Wat er tot het verschijnen van het huidige rapport ontbrak, was een helder zicht op waar deze centra dan wel precies voor staan en hoeveel mensen zich daartoe aangetrokken voelen. De reikwijdte van salafistische netwerken is een ander punt dat vooralsnog onduidelijk was gebleven. Het meest essentiële gemis was echter dat voorgaand onderzoek zich beperkte tot attitudes. Daarmee ging men grotendeels voorbij aan de vraag of en hoe het salafistisch gedachtegoed in het leven van alledag vorm krijgt. Door gedegen veldwerk te combineren met een netwerkanalyse en een grootschalige survey, levert het onderzoek van Roex, Stiphout en Tillie (2010) op al deze punten een belangrijke bijdrage.

Attituden en omvang

De onderzoekers nemen het onderscheid tussen a-politieke, politieke en jihad salafisten uit eerder onderzoek over. Ze constateren dat salafistische centra zich openlijk tegen het jihadistisch salafistisch gedachtegoed keren, maar dat de grens tussen a-politieke en politieke houdingen minder zichtbaar is. Dit valt deels te wijten aan rondreizende predikers van verschillend signatuur. Bovendien kenmerken de houdingen van de centra zich door verschillende maten van pragmatisme. Daarmee keren de onderzoeksresultaten zich tegen het beeld dat de salafistische centra een dusdanig intolerante en onbuigbare houding voorstaan dat het leven in een westerse samenleving in Nederland onmogelijk wordt.

In de kern wijzen deze centra en predikers op het belang van *tauhid*, de eenheid van God, en het wegblijven van *shirk*, afgoderij. Hoe de diverse salafisten deze algemene islamitische begrippen invullen, verschilt en laat meer of minder ruimte voor pragmatische keuzes. De conclusie van de onderzoekers is dat juist politieke salafisten bereidheid tonen om compromissen te sluiten voor het leven in de Nederlandse samenleving. Over het algemeen lijkt er sprake van het motto ‘een betere wereld begint bij jezelf’. Door het opdoen van kennis en het volgen van islamitische rolmodellen dienen de gelovigen tot dusdanig goed gedrag te komen dat ze anderen daardoor tot het geloof uitnodigen (*da’wa* doen). De nadruk ligt daarbij op *da’wa* onder ‘dwalenden’ binnen de moslimgemeenschap. Zolang de salafisten het gevoel hebben dat ze hun geloof in Nederland kunnen praktiseren, ziet het merendeel voldoende mogelijkheden om de Nederlandse wetten te respecteren. Ondanks dat ze de islamitische wetgeving, *sharia*, als ideaal hebben, zien ze dit systeem als irreal of zelfs onwenselijk in de Nederlandse context. Daarnaast is een gewelddadige jihad in Nederland volgens de salafistische centra onder de huidige omstandigheden uitgesloten. Deze ondubbelzinnige afkeuring lijkt ten dele uit overwegingen van *da’wa* te zijn ingegeven: met een gewelddadige boodschap is het moeilijker om buitenstaanders van islam te overtuigen.

Op basis van de survey schatten de onderzoekers dat ongeveer acht procent van de moslims in Nederland attitudes hebben die bij het salafistische gedachtegoed aansluiten. Binnen deze groep, die vatbaar zou zijn voor salafisme, zijn Marokkanen het meest vertegenwoordigd. De bezoekers van de salafistische moskeeën laten een nog meer etnisch gemengd beeld zien, hoewel ook hier Marokkanen in de meerderheid zijn. De onderzoekers leiden uit de survey af dat de streng orthodoxe salafisten vaker geweld legitimeren. Dit laatste gebeurt overigens met behulp van een ietwat twijfelachtige operationalisering van de legitimering van geweld. De respondenten krijgen hier twee vragen over voorgelegd die niet lijken te meten wat men wil meten. Een neiging tot extremisme is namelijk moeilijk af te leiden uit reacties op de stellingen “Geweld is niet goed, maar soms is het de enige manier om een ideaal te bereiken” en “Er zijn situaties waarin het voor mij vanuit mijn religie acceptabel is dat ik geweld gebruik.” De eerste stelling staat los van het geloof en ook veel niet-moslims legitimeren met een dergelijke redenering de inzet van (militair) geweld. De tweede stelling zou voor een grote groep tot instemming kunnen leiden. Veel moslims zien fysieke zelfverdediging, bijvoorbeeld tijdens een beroving op straat, ook als *jihad* en dus gelegitimeerd vanuit het geloof. In beide gevallen weten we nog niets over de mening over terrorisme.

Salafistische netwerken?

Het veldwerk bevestigt het belang van de identiteit die het salafisme moslims biedt. De nadruk op groepsidentiteit en onderlinge verbondenheid vertaalt zich echter nauwelijks in een verwevenheid van salafistische organisaties met andere islamitische organisaties. De salafistische bestuurders blijken geïsoleerd te zijn, zoals naar voren komt uit het beperkte aantal dubbelfuncties (meestal door betrokkenheid bij islamitische scholen). Netwerken ontstaan vooral onder de predikers en de bezoekers die tussen verschillende centra rondreizen en via internet kennis delen.

Denken versus handelen

Waar de attitudes al nuance laten zien, krijgt het onderscheid tussen attitudes en gedrag dat nog meer. Het salafistische ideaal kenmerkt zich door een strikte naleving van nog striktere regels. In de praktijk blijkt dit ideaal, zeker in Nederland, moeilijk volledig te realiseren en blijkt er sprake van pragmatisme. In termen van de geloofspraktijk onderscheiden de onderzoekers vijf typen die meer of minder praktiseren, maatschappelijk participeren, politiek integreren, betrokken zijn bij salafistische organisaties en neigen tot radicale opinies. Deze typen zijn de vrome volger, de vrome pragmaticus, de criticus, de *salafi pride* en de fanatieke *born-again*. Het onderscheid komt ietwat te verrijnd over. De onderzoekers erkennen dat de scheidslijnen tussen de categorieën niet scherp zijn en het resultaat zijn van een momentopname in de persoonlijke ontwikkeling. Het zou dus kunnen dat als een vrome volger vaker in situaties terechtkomt die een pragmatische houding vereisen (zoals het alleen kunnen krijgen van een niet-islamitische baan) deze een vrome pragmaticus wordt. Dit roept de vraag op wat het nut van dit onderscheid is.

Conclusie en resterende vragen

Het rapport doet wat het belooft. Conform het verzoek van het WODC en het NCTb, de opdrachtgevers, biedt het rapport een heldere beschrijving van de aard, omvang en dreiging van het salafistische gedachtegoed. Als gevolg van die focus blijft het antwoord op verklaringen beperkt tot een aantal commentaren op de betekenis van de islamitische identiteit die aansluiten bij het eerdere IMES-onderzoek van Buijs e.a. (2006). De belangrijkste bijdrage is daarom gelegen in het bijstellen van het beeld van de salafistische centra en haar bezoekers als een bedreiging voor de Nederlandse rechtsorde naar vooral "een 'gewone' orthodoxe beweging" (Roex et al. 2010: 294).

Literatuur

- Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (2007). *Radical dawa in verandering: De opkomst van islamitisch neo-radicalisme in Nederland*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (2009). *Actuele trends en ontwikkelingen van salafisme in Nederland: Weerstand en tegenkracht*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Balogh, L., Siesling, M., Jacobs, M. & Moors, H. (2009). *Eigenheid of eigenzinnigheid: Analyse van cultuur- en geloofsgerelateerde denkbeelden en gedragsuitingen in de gemeente Ede*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Koning, M. de (2008). *Zoeken naar een zuivere islam: Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Moors, H. & Jacobs, M. (2009). *Aan de hand van de imam: Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Roex, I., Stiphout, S. van & Tillie, J. (2010). *Salafisme in Nederland: Aard, omvang en dreiging*. Amsterdam: IMES.
- Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES.

Illegaliteit, jongeren en mensenhandel

Dr. Richard Staring en drs. José Aarts (*Criminologie, Erasmus universiteit Rotterdam*)

Nederland kent al jaren een instroom van alleenstaande minderjarige vreemdelingen (amv's) die in ons land asiel komen aanvragen. Het beleid ten aanzien van deze amv's heeft als uitgangspunt dat op het moment dat deze jongeren uitgeprocedeerd zijn en meerderjarig worden, zij hun rechten op opvang en verblijf verliezen en Nederland zelfstandig dienen te verlaten. Slechts weinig uitgeprocedeerde (voormalige) amv's gaan echter daadwerkelijk terug en het merendeel vertrekt met onbekende bestemming. Het grote aantal voormalige amv's dat uit de asielprocedure of uit de opvang verdwijnt, roept de vraag op wat er met hen gebeurt. Worden zij slachtoffer van criminaliteit en uitbuiting, verdwijnen zij in de prostitutie of verkiezen zij de illegaliteit en een leven in de marge boven doormigreren of terugkeer naar het herkomstland? Het beschikbare wetenschappelijke onderzoek geeft geen uitsluitsel over wat er nu feitelijk gebeurt met de jongeren die met

onbekende bestemming vertrekken. In opdracht van het WODC hebben Staring en Aarts in samenwerking met een team van onderzoeksassistenten onderzoek gedaan naar de komst van de amv's, hun leefomstandigheden, in het bijzonder tijdens hun onrechtmatige verblijf in Nederland, en hun toekomstperspectief (Staring & Aarts, 2010).

Veldwerk

Het rapport 'Jong en illegaal in Nederland' is vooral gebaseerd op gesprekken met 118 voormalige alleenstaande minderjarige vreemdelingen. Veruit de meeste jongeren verblijven ten tijde van de interviews onrechtmatig in Nederland, elf jongeren zijn tijdens hun verblijf in vreemdelingenbewing geïnterviewd en tot slot is in Freetown gesproken met vijftien naar Sierra Leone teruggekeerde jongeren. De werving van de voormalige amv's heeft plaatsgevonden via de persoonlijke sociale netwerken van de onderzoekers, de reeds geïnterviewde jongeren en via de bemiddeling van vertegenwoordigers van organisaties, instellingen en particulieren die deze onrechtmatig verblijvende jongeren steun bieden. De onderzoekers hebben getracht het risico op een selectieve onderzoeksgroep te beperken door met verschillende onderzoekers onafhankelijk van elkaar respondenten te werven, deze werving ook geografisch over Nederland te spreiden en respondenten bovendien via verschillende netwerken en organisaties te rekruteren. De brede inzet van werving via verschillende sociale netwerken en organisaties heeft geresulteerd in een grote mate van diversiteit onder de respondenten in termen van achtergronden, herkomstlanden, leeftijd en woonlocaties in Nederland.

Naar een bestaan in de illegaliteit

Voor het merendeel van de (voormalige) amv's kwam rond hun achttiende verjaardag – en bij sommige personen al enige tijd daarvoor – een einde aan de bescherming en zekerheid van de opvang en moesten zij noodgedwongen op eigen benen staan. Veruit de meeste (voormalige) amv's zijn rond hun achttiende verjaardag uit de opvang verdwenen nadat ze bericht hadden gekregen dat hun amvvergunning niet meer verlengd zou worden en de voorzieningen zouden worden stopgezet. Daarnaast zien we een kleine groep (voormalige) amv's die al op minderjarige leeftijd de uitkomst van hun asielaanvraag niet wil afwachten en verdwijnt en tot slot zijn enkele respondenten vanuit vreemdelingenbewing op straat gezet en met onbekende bestemming vertrokken.

Werk, criminaliteit en inkomsten

De onrechtmatig verblijvende jongeren beschikken niet over een formele baan en slechts een derde van de (voormalige) amv's werkt (incidenteel) zwart in uiteenlopende sectoren van de schoonmaak en de bouw tot de horeca en de persoonlijke dienstverlening. Het werk kenmerkt zich door onzekere arbeidstijden: er zijn vaak weinig uren beschikbaar en het werk vindt veelal op oproepbasis plaats. Het loon is karig en slechts weinig jongeren kunnen het zich permitteren om uitsluitend van het salaris uit het zwarte werk te leven. Ook blijkt dat veruit de grootste groep (voormalige) amv's zich niet met criminaliteit inlaat. Wanneer dat wel het geval was, ging het om zaken die zich in het verleden afspeelden. Twaalf respondenten vertelden dat ze in het verleden betrokken waren bij criminele activiteiten in Nederland, zoals geweld, drugs, vermogensdelicten (diefstal en heling) en fraude met documenten. Deze activiteiten werden vooral gepleegd tijdens de rechtmatige (minderjarige) periode, of net na het onrechtmatig worden en hadden als doel het voorzien in eigen levensonderhoud. De meerderheid van de respondenten geeft aan dat zij zich bewust verre houden van criminele activiteiten en zelfs van zwart werk met het oog op de mogelijkheden voor een rechtmatig verblijf in de toekomst. De (voormalige) amv's worden in hun levensonderhoud en huisvesting vooral ondersteund door vrienden en particuliere hulporganisaties. Het is dankzij deze ondersteuning dat de jongeren hun verblijf in Nederland kunnen continueren en niet op straat belanden. Het merendeel van de jongeren heeft een korte of langere periode op straat doorgebracht, vooral tijdens de eerste periode nadat men uit de opvang is verdwenen. De meerderheid van de respondenten vindt uiteindelijk woonruimte, vaak gratis of tegen een geringe vergoeding. De keerzijde van deze gratis inwoning is de schaamte waar veel respondenten mee worstelen die er toe kan leiden dat (voormalige) amv's liever de nacht buiten doorbrengen of beloftes doen over terugbetaling zodra ze over een verblijfsstatus en over geld beschikken.

Een noodlijdende groep?

De leefomstandigheden waaronder de voormalige amv's in Nederland verblijven zijn naar Nederlandse maatstaven als ronduit slecht te kwalificeren. De voormalige amv's hebben moeite om onderdak te vinden en te houden en zijn in grote mate afhankelijk van de minimale (financiële) ondersteuning van particuliere hulporganisaties en vrienden. Deze jongeren zijn weliswaar in staat om met deze minimale inkomsten op een basale manier in hun levensonderhoud te voorzien, maar het is geen vanzelfsprekendheid. Ze hebben recht op medische hulp en maken ook gebruik van de gezondheidszorg. Desalniettemin weet niet iedereen de weg naar medische zorg te vinden en geven veel voormalige amv's aan met psychische problemen te kampen. Het perspectief dat deze (voormalige) amv's hebben, is problematisch. Ze hebben onder bepaalde omstandigheden recht op onderwijs, maar kunnen hier om verschillende redenen niet altijd gebruik van maken. Deze onrechtmatig verblijvende jongeren hebben geen mogelijkheden om zich in hun vrije tijd via onderwijs en arbeid volwaardig te ontwikkelen. Ze richten zich op een rechtmatig verblijf in Nederland en proberen uit handen van de politie te blijven uit angst voor uitzetting.

Slachtoffers van mensenhandel?

De zorgen vanuit de politiek over de kwetsbare (voormalige) amv's die vanuit de opvang of tijdens het onrechtmatige verblijf door mensenhandelaren in Nederland in de prostitutie worden uitgebuit, kunnen op basis van ons onderzoek niet worden bevestigd. Tijdens hun uitgebreide zoektocht naar onrechtmatig verblijvende (voormalige) amv's hebben de onderzoekers welgeteld met twee slachtoffers van mensenhandel in de seksindustrie kunnen spreken. Dit betekent uiteraard niet dat er onder de (voormalige) amv's geen slachtoffers van mensenhandel in de gedwongen prostitutie zijn, maar wel dat naar alle waarschijnlijkheid dit fenomeen minder omvangrijk is dan in de politiek en in de media wordt verondersteld. Als (voormalige) amv's tijdens het onrechtmatige verblijf op grote schaal gedwongen zouden worden in de seksindustrie te werken, dan hadden Staring en Aarts op basis van de brede methodologische aanpak meer slachtoffers van uitbuiting in de gedwongen prostitutie moeten vinden en hadden zij bovendien meer verhalen van jongeren hierover moeten horen.

Sinds 2005 omvat de juridische definitie van mensenhandel ook slavernij en met slavernij of dienstbaarheid vergelijkbare praktijken en tevens gedwongen of verplichte arbeid of diensten, ook samengevat onder de term 'overige uitbuiting' (artikel 273f Sr, lid 2). Daar waar de overheid vreest voor uitbuiting in de seksindustrie, laat het onderzoek zien dat de (voormalige) amv's grotere risico's lopen om uitgebuit te worden op het terrein van huisvesting en werk. In ruil voor gratis of goedkope huisvesting – en soms onder de dreiging van aangifte van illegaal verblijf – verwachten sommige huiseigenaren of verhuurders dat de (voormalige) amv's arbeid verrichten, intieme relaties aangaan of seksuele diensten leveren. Op het terrein van zwart werk vertellen de jongeren over de slechte arbeidsomstandigheden waar ze als gevolg van hun onrechtmatige status mee geconfronteerd worden en die voor hen zelfs aanleiding kunnen vormen om met het werk te stoppen. Andere jongeren zien hun kwetsbare positie op de arbeidsmarkt en de slechte bijbehorende werkomstandigheden als een logisch gevolg van hun onrechtmatige status. Zij zijn ervan overtuigd dat zij aan deze omstandigheden niets kunnen veranderen en dat ze die moeten accepteren of moeten stoppen met het werk.

De (voormalige) amv's die (wel eens) zwart werken, hebben vrijwel altijd zelf de stap naar de werkgever gezet. Deze omstandigheid is echter minder relevant dan de wetenschap dat de tewerksteller zich bewust moet zijn geweest van de feitelijke omstandigheden van de betrokkene waaruit het overwicht voortvloeit. De noodzaak om inkomsten uit arbeid te genereren of om huisvesting te vinden, kan onder de (voormalige) amv's zo groot zijn dat zij slechte omstandigheden gemakkelijker zullen accepteren.

De (voormalige) amv's kunnen om tenminste twee redenen niet uitsluitend als machteloze slachtoffers van uitbuiting en 'moderne slavernij' getypeerd worden. In de eerste plaats ontvangen de meeste (voormalige) amv's financiële en emotionele steun van particuliere hulporganisaties en vrienden en is het merendeel van de jongeren dus niet (volledig) afhankelijk van zwart werk. In de tweede plaats zorgt de sterke oriëntatie op een rechtmatig verblijf in Nederland er onder de (voormalige) amv's voor dat zij uit angst voor de risico's op aanhouding tijdens het werk genoeg nemen met de (beperkte) steun van vrienden en hulporganisaties. Particuliere hulporganisaties, vrienden en de focus van de jongeren op een rechtmatig verblijf in Nederland vormen daarmee een buffer tegen uitbuiting.

Staring, R. & Aarts, J. (2010). *Jong en illegaal in Nederland. Een beschrijvende studie naar de komst en het verblijf van onrechtmatig verblijvende (voormalige) alleenstaande minderjarige vreemdelingen en hun visie op de toekomst*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam / Den Haag: WODC (Het rapport is rechtstreeks te downloaden via www.wodc.nl)

De strafbaarstelling van 'overige uitbuiting' binnen mensenhandel

mr. W.J.B. ten Kate (Landelijk Parket Zwolle) en mr. drs. S.M.A. Lestrade (Hof Arnhem)

In navolging van het VN-protocol en het EU Kaderbesluit inzake mensenhandel heeft Nederland in 2005 de strafbaarstelling van mensenhandel uitgebreid. Naast uitbuiting binnen de seksindustrie, vallen sinds de wetswijziging ook uitbuiting in arbeid- of dienstrelaties buiten de seksindustrie, de 'overige uitbuiting', binnen het bereik van de strafbepaling. Onder overige uitbuiting worden geschaard slavernij, dienstbaarheid, met slavernij en dienstbaarheid te vergelijken praktijken en dwangarbeid. Dwangarbeid veronderstelt een minder vergaande inbreuk op de persoonlijke vrijheid dan bij slavernij en dienstbaarheid het geval is. Een bewezenverklaring voor mensenhandel kan volgen indien een verdachte 'met het oogmerk van uitbuiting' door 'gebruik van dwangmiddelen' iemand heeft 'geworven'. Tijdens het seminar zal kort worden ingegaan op de vereiste elementen om mensenhandel als bedoeld in artikel 273f Sr bewezen te kunnen verklaren.

Invloedrijke arresten

Sinds de uitbreiding van de strafbaarstelling van mensenhandel zijn er twee belangrijke arresten geweest die van grote invloed zijn (geweest) op de aanpak, opsporing en berechting van uitbuitingszaken buiten de seksindustrie: het arrest van de Hoge Raad van 27 oktober 2009 en het arrest van het EHRM van 7 januari 2010.

In zijn arrest van 27 oktober 2009 gaat de Hoge Raad nader in op het element 'werven, vervoeren, huisvesten en opnemen', het bewijs van 'dwangmiddelen' en de definitie van uitbuiting. Volgens de Hoge Raad houdt de term 'werven etc.' niet in dat vanuit verdachte zelfstandig het initiatief is uitgegaan en evenmin dat verdachte een gelegenheid tot uitbuiting heeft geschapen. Voorts behoeft de omstandigheid dat het slachtoffer tevoren op verschillende plaatsen heeft gewerkt (onder vergelijkbare omstandigheden), geen aanwijzing te zijn voor vrijwilligheid en het ontbreken van een uitbuitingssituatie. Voor het bewijs van de dwangmiddelen 'misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht' of 'misbruik van een kwetsbare positie', stelt de Hoge Raad dat voorwaardelijke opzet ten aanzien van die omstandigheden voldoende is. Voor het bestanddeel uitbuiting is wel de zwaardere vorm van opzet, het oogmerk, vereist. De Hoge Raad acht de vraag wanneer sprake is van uitbuiting niet in algemene termen te beantwoorden. Dit hangt af van de omstandigheden van het geval waarbij in elk geval betekenis toekomt aan de aard en duur van de tewerkstelling, de beperkingen die het voor het slachtoffer meebrengt en het economisch voordeel dat door de tewerksteller wordt behaald. Bij de weging van deze en andere relevante factoren dienen de in de Nederlandse maatschappij geldende maatstaven als referentiekader te worden gehanteerd. De uitspraak van het hof dat van uitbuiting geen sprake was, wordt door de Hoge Raad vernietigd vanwege een motiveringsgebrek. Tijdens het seminar zal worden ingegaan op de inhoud van het arrest van de Hoge Raad. Voorts zullen de verschillende uitspraken van rechters in zaken van overige uitbuiting kort de revue passeren. De voorzichtige conclusie zal worden getrokken dat het er op lijkt dat de terughoudendheid bij de lagere rechter om tot een veroordeling voor mensenhandel te komen – met name in situaties van dwangarbeid waarbij sprake is van een minder vergaande inbreuk op de persoonlijke vrijheid – sinds het arrest van de Hoge Raad is doorbroken.

Uitspraak EHRM

Waar het arrest van de Hoge Raad relevant is voor de interpretatie van het wetsartikel 'mensenhandel', heeft de uitspraak van het EHRM van 7 januari 2010 belangrijke gevolgen voor de opsporing en vervolging van mensenhandelzaken. Het EHRM schaaft mensenhandel onder de reikwijdte van artikel 4 EVRM op gelijke voet met slavernij en dwangarbeid, zonder dat dit expliciet staat vermeld in dit artikel. Een verbod op mensenhandel wordt daarmee een absoluut recht dat te allen tijde moet worden gegarandeerd. Het EHRM formuleert bovendien een aantal positieve verplichtingen voor staten met betrekking tot de aanpak van mensenhandelzaken in bronlanden,

transitlanden en bestemmingslanden. Staten moeten maatregelen nemen op het gebied van opsporing, vervolging, preventie, bescherming van slachtoffers en internationale samenwerking. Nationale wetgeving dient mensenhandel adequaat te bestraffen. Met andere woorden: elke staat moet voor een toereikend administratief en juridisch kader zorgen. Het EHRM stelt verder dat bij een 'geloofwaardig vermoeden' van mensenhandel direct moet worden ingegrepen door de staat. Het EHRM verwijst naar het Palermo Protocol dat de noodzaak van een brede aanpak (comprehensive approach) vooropstelt. Lidstaten hebben de 'positieve verplichting' regelgeving en toezicht zo in te richten dat mensenhandel wordt voorkomen. Het EHRM eist internationaal (opsporings- en vervolgings-) onderzoek indien nodig, gezien het grensoverschrijdende karakter van de mensenhandel. Ook landen van herkomst of transitlanden moeten daaraan meewerken. Wetgeving moet niet alleen op papier, maar ook daadwerkelijk bestraffing van daders van mensenhandel mogelijk maken. De opvang van slachtoffers van mensenhandel dient adequaat te zijn geregeld. In Nederland heet die brede aanpak de programmatische aanpak. Mensenhandel wordt bestreden aan de hand van het barrièremodel. Tijdens het seminar zal worden ingegaan op inhoud van het arrest, de programmatische aanpak, het barrièremodel en de gevolgen hiervan voor de praktijk.

Justitiële verkenningen: de Januskop van de informele economie *Drs. Marit Scheepmaker (WODC)*

Het novembernummer van *Justitiële verkenningen* heeft als thema 'Informele economie, uitbuiting en illegaliteit'. De informele economie biedt enerzijds kansen aan mensen die om wat voor reden dan ook binnen de formele economie geen bestaan kunnen opbouwen. Tegelijkertijd wordt de informele economie gekenmerkt door uitwassen als uitbuiting en mensenhandel.

Het inleidende artikel van Brigitte Slot in dit themanummer zoekt verklaringen voor de variaties in omvang van de informele economie tussen verschillende landen. Er bestaan diverse methoden om de omvang te schatten en daarover wordt door economen flink gediscussieerd. Desondanks is er eenstemmigheid over de toekomst van de informele economie, die hoogstwaarschijnlijk verder zal groeien.

Alleen al aan de vele bestaande synoniemen is te zien dat het fenomeen vele gezichten kent: schaduw economie, paralleleconomie, verborgen economie, zwarte economie, enzovoort. De termen verwijzen alle naar economische activiteiten die buiten het zicht van de overheid plaatsvinden. Wetenschappers als Alejandro Portes en in Nederland Jan Rath leggen in hun werk vooral de link met het fenomeen migranteneconomie. De formele economie werpt drempels op (regulering, bureaucratie, belastingdruk) voor nieuwkomers op de markt, onder wie veel migranten, die sterk zijn aangewezen op hun eigen netwerken. Ook voorziet de formele economie vaak niet in de diensten en producten waaraan deze groepen nu net behoefte hebben. Onder die omstandigheden en – vooral in derdewereldlanden ook onder invloed van snelle verstedelijking – kunnen binnen de informele economie broedplaatsen ontstaan van bedrijvigheid en nieuwe ondernemingen.

In de praktijk kunnen formele, informele én criminele economie niet los van elkaar worden gezien. Zoals Joanne van der Leun schrijft in haar bespreking van het nieuwste boek van Portes 'Economic sociology: A systematic inquiry': "Kleine bedrijfjes, deels in handen van migranten, fungeren soms als tussenschakel tussen de criminele en de formele infrastructuur. Garages leveren auto's voor drugstransporten, boekhouders knoeien met papieren, uitzendbureaus leveren illegalen die rotklusjes kunnen opknappen." Zij voegt eraan toe dat deze ondernemers tegelijkertijd vaak figureren als voorbeeldmigrant die het heft in eigen handen nemen. Vanzelfsprekend komt deze vervlechting niet alleen voor aan de onderkant van de samenleving. Denk aan de vele bestaande vormen van informele, zwarte dienstverlening aan de professionals in de formele economie. De behoefte om onder regels uit te komen en belasting te ontduiken bestaat in tal van economische sectoren en tot in de hoogste kringen.

De vervlechting is ook waarneembaar in die sectoren die zich in een soort schemerzone tussen formeel, informeel en crimineel bevinden. Denk aan de prostitutie (wel legaal, maar een sector met veel misstanden) en de drugssector (productie en handel verboden, maar coffeeshops en consumptie van wiet en hasj gedoogd) Het gebruikelijke onderscheid tussen informele (eindproduct/dienst is legaal) en criminele economie (eindpro-

duct is illegaal) is in de praktijk niet altijd eenvoudig toe te passen. In het JV-artikel van vier CBS-medewerkers over het aandeel van de drugssector in het nationaal inkomen komt dit dilemma ook naar voren.

De uitwassen van de informele economie komen aan bod in twee artikelen over uitbuiting van met name illegale vreemdelingen en slachtoffers van mensenhandel in de schoonmaakbusiness, horeca, tuinbouw en persoonlijke dienstverlening en dergelijke. Linda van Krimpen analyseert de recente jurisprudentie over uitbuiting, die geleid heeft tot een toename van het aantal veroordelingen. Drie medewerkers van de Sociale Inlichtingen en Opsporings Dienst (SIOD) beschrijven aan de hand van enkele cases welke methoden worden gebruikt om gevallen van uitbuiting op te sporen. Het artikel van Richard Staring en José Aarts laat zien dat de informele economie slechts beperkt mogelijkheden biedt voor illegaal in Nederland verblijvende jongeren (ex-Ama's) om hun brood te verdienen. Vrijwel altijd gaat het om losse, laag betaalde werkzaamheden voor een beperkt aantal uren per week. Uit vrees betrapt en dus uitgezet te worden, verkiezen zij de afhankelijkheid van vrienden en particuliere instellingen en een bestaan in de marge.

Leerstoel Zware Criminaliteit en Rechtshandhaving VU: Prof. dr. Edward Kleemans over georganiseerde misdaad en de zichtbare hand

Dr. Richard Staring (Criminologie, EUR)

Welke inhoudelijke richting staat je voor ogen met je leerstoel 'Zware Criminaliteit en Rechtshandhaving'?

Onderzoek naar georganiseerde criminaliteit en opsporingsmethoden wordt ook wel een 'unique selling point' van de Nederlandse criminologie genoemd. In andere landen hebben politie en veiligheidsdiensten vaak het monopolie op de bronnen. De kritische functie van wetenschappers beperkt zich daar vaak tot normatieve of ideologische kritiek, zonder enige empirische basis. Dat is een hele zwakke positie. Die situatie is in Nederland gelukkig anders. Hier hebben wetenschappers ook toegang tot vertrouwelijke informatie en kunnen zij hierover openbaar rapporteren. Dat is een groot goed. Ik wil mij dan ook samen met collega's vooral richten op empirisch onderzoek naar de volgende thema's: transitcriminaliteit; facilitering door de omgeving; criminele carrières; en de opsporing en preventie van georganiseerde misdaad.

Wat bedoel je met transitcriminaliteit en facilitering door de omgeving?

Er is lange tijd sprake geweest van de misvatting dat georganiseerde misdaad in Nederland zou lijken op Italiaanse of Amerikaanse Maffiaorganisaties, die controle uitoefenen op bepaalde regio's of bepaalde branches en die hun winst behalen door middel van geweld en afpersing. Afpersing kennen wij in Nederland ook, maar het meest dominante karakter van de georganiseerde misdaad in Nederland is anders: het is vooral gericht op winstgevendende internationale illegale activiteiten en Nederland kan daarbij bronland, transitland of bestemmingsland zijn. Dit roept nieuwe vragen op over hoe deze misdaad is georganiseerd en wat dat betekent voor de opsporing en preventie van transitcriminaliteit.

Met facilitering door de omgeving wordt bedoeld dat georganiseerde misdaad niet los staat van de samenleving. Het kan slechts floreren dankzij facilitering door de omgeving en dit kan bewust of onbewust gebeuren. Door deze facilitering concreet te beschrijven en te verklaren, kunnen ook preventiemogelijkheden inzichtelijk worden gemaakt.

Wat betreft het derde thema: wordt er niet al heel veel onderzoek gedaan naar criminele carrières?

Ja, dat klopt, maar dat onderzoek gaat vooral over jongeren en huis-tuin-en-keuken-criminaliteit. De uitbundigheid van dat onderzoek staat in schril contrast tot de aandacht die er wordt besteed aan criminele carrières van mensen die betrokken zijn bij georganiseerde misdaad of organisatiecriminaliteit, fenomenen waarover menigen zich meer zorgen maakt dan over grafiti en winkeldiefstallen. De reden van dit gebrek aan aandacht is duidelijk: zware jongens vullen nu eenmaal geen vragenlijsten in en hun witwassers ook niet. Maar dat is een vreemde situatie: dat de maatschappelijk meest relevante fenomenen uit gemakzucht buiten beeld zouden blijven. En ook wetenschappelijk gezien roepen juist deze criminele carrières nieuwe vragen op: Hoe raken mensen eigenlijk betrokken? Zijn zij als het ware in de wieg gelegd voor de misdaad of komt het pas later op hun pad? En hoe groeien zij door?

En het vierde thema: opsporing en preventie van georganiseerde misdaad?

Pas als je weet hoe georganiseerde misdaad werkt, kun je het effectief aanpakken en voorkomen. Ook zijn allerlei wetten en regels gebaseerd op impliciete veronderstellingen over hoe georganiseerde misdaad werkt en hoe die zou moeten worden opgespoord. Neem bijvoorbeeld regels over de inzet van undercovermethoden, het tappen van telefoons of het (direct) afluisteren van daders. Het is van groot belang om die veronderstellingen te confronteren met de werkelijkheid van de georganiseerde misdaad. Politieke en juridische discussies zijn zeer gebaat bij concrete informatie over hoe de werkelijkheid in elkaar zit.

Je oratie is getiteld "Georganiseerde misdaad en de zichtbare hand". Over welke zichtbare hand heb je het dan?

De oratie begint met de 'invisible hand' van Adam Smith en de populariteit van het beeld dat daders in de georganiseerde misdaad rationele misdaad-ondernemers zouden zijn, waarbij hun handelen gecoördineerd zou worden door het marktmechanisme. De oratie behandelt vervolgens empirische inzichten die sterk contrasteren met dit beeld. Ik noem er hier enkele. Het grote belang van sociale relaties bij het uitvoeren van transnationale, illegale handelingen. Het feit dat de delicten, waar het om gaat, geen gewone, 'economische' markttransacties zijn vanwege de handicap van de illegaliteit, de grote financiële belangen en de grote rol die vertrouwen speelt bij het uitvoeren van deze delicten. En ten slotte: de rol van manipulatie en geweld. Manipuleren, dreigen, liegen en bedriegen loont, en daders weten dat. Maar economen weten met dit gegeven eigenlijk geen raad. Ik concludeer dan ook aan het eind van mijn oratie dat er niets mis is met het veronderstellen van economische motieven bij het verklaren van criminele activiteiten. Er is ook niets mis met de veronderstelling dat mensen keuzes maken. Maar er is wel iets mis met de veronderstelling dat het handelen van mensen in de georganiseerde misdaad wordt gecoördineerd door een onzichtbare hand. In de kern draait het om criminele samenwerking onder uitzonderlijke omstandigheden. En daarbij is de zichtbare hand veel belangrijker: de zichtbare hand van sociale relaties, en de zichtbare hand van manipulatie en geweld.

Tot dusverre baseer je je wetenschappelijk werk vooral op de analyse van opsporingsonderzoeken. Hoe zie je dat voor de toekomst?

Als er een goudmijn voor je voeten ligt, moet je niet water gaan staan zeven in troebel water, in de hoop op wat goudstof. Ik zeg altijd graag wat provocerend tegen etnografen dat de grootste 'etnografische' onderzoeksteam in dit land bestaan uit politiemensen, die met zeer ingrijpende opsporingsmethoden een zeer gedetailleerd beeld schetsen van de handel en wandel van daders en hun sociale omgeving. Etnografen zouden moeten staan te trappelen om zich in deze 'goudmijnen' te verdiepen: letterlijk uitgewerkte verslagen van afgeluisterde telefoongesprekken; conversaties in auto's, café's en woningen; waarnemingen door observatieteam en (video)camera's; onderschepte brieven en emails; gesprekken met getuigen; en verhoren van verdachten. De term 'dossieronderzoek' is mijns inziens dan ook een zwaar understatement voor het rijke empirische materiaal dat in de dossiers van grootschalige opsporingsonderzoeken besloten ligt. Toch zie ik ook zeker toegevoegde waarde in veldonderzoek en daderinterviews. Zo worden in het kader van een promotieonderzoek naar criminele carrières in de georganiseerde misdaad niet alleen dossiers bestudeerd, maar ook daderinterviews uitgevoerd. Dit heeft zeker toegevoegde waarde, vooral als het gaat om het beschrijven van levenslopen en de context waarbinnen daders actief zijn. Maar in het eenzijdig heilig verklaren van de etnografie heb ik nooit veel gezien. De beste observaties van nesten roofvogels worden tegenwoordig ook niet gedaan via menselijke observaties aan de voet van de boom, maar via webcams.

1 oktober 2010 (Aula VU Amsterdam): Oratie 'Georganiseerde misdaad en de zichtbare hand', prof. dr. E.R. Kleemans, hoogleraar Zware Criminaliteit en Rechtshandhaving aan de VU Amsterdam en Hoofd Onderzoeksafdeling Criminaliteit, Rechtshandhaving en Sancties van het WODC.

De geschreven versie van de oratie zal worden gepubliceerd door Boom Juridische Uitgevers.

Signaleringen

- Allum, F., F. Longo, D. Irrera & P. Kostakos (eds.) (2010). *Defining and Defying Organised Crime. Discourse, Perceptions and Reality*. London: Routledge.
- Chambliss, W., R. Michalowski & R. Kramer (2010). *State Crime in the Global Age*. Devon: Willan Publishing.
- Daele, D. van, T. Kooijmans, B. van der Vorm, K. Verbist & C.J.C.F. Fijnaut (2010). *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn, Deel 3: De bestuurlijke aanpak van georganiseerde criminaliteit in Nederland en België*. Oxford/Antwerpen: Intersentia. (Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn, 3).
- Deflem, M. (2010). *The Policing of Terrorism. Organizational and Global Perspectives*. London: Routledge.
- Paoli, L., A.C.M. Spapens & C.J.C.F. Fijnaut (2010). Drug trafficking. In: H. Pierpoint, M. Maguire, F. Brookman, & T. Bennet (Eds.), *Handbook on crime* (pp. 626-650). Cullompton: Willan Publishing.
- Roex, I., S. van Stiphout & J. Tillie (2010). *Salafisme in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam / Den Haag: WODC.
- Trevaskes, S. (2010). *Policing Serious Crime in China: From 'Strike Hard' to 'Kill Fewer'*. London: Routledge (Routledge Studies on China in Transition).
- Varese, F. (ed.) (2010) *Organized Crime*. London: Routledge (four sections: Part I: Definitions and Theories; Part II: Origins, Resources, Organization; Part III: Organized Crime and Penetration of Markets; Part IV: Organized Crime and Popular Culture, States and Terrorism; 1632 pages).

CIROC-studiedagen

- 27 oktober 2010** Mensenhandel en de informele economie
UU, Sweelinckzaal Utrecht
- 26 januari 2011** Vrije beroepen
UU, Sweelinckzaal Utrecht
- 20 april 2011** Preventie van georganiseerde misdaad
UU, Sweelinckzaal Utrecht

COLOFON

Redactie: prof. dr. E.R. Kleemans en dr. R. Staring

CIROC
Secretariaat:
Universiteit Utrecht / Willem Pompe Instituut
Boothstraat 6
3512 BW Utrecht

email: ciroc@uu.nl
Tel: 0302537299
www.ciroc.nl